

KAPITEL 3 / CHAPTER 3³

PRESCHOOLERS INDISCIPLINE: THE ESSENCE, STRUCTURE AND DIAGNOSTICS OF BEHAVIORAL DEVIATION

НЕДИСЦИПЛИНОВАННОСТЬ ДОШКОЛЬНИКОВ: СОДЕРЖАНИЕ, СТРУКТУРА И ДИАГНОСТИКА ПОВЕДЕНЧЕСКОГО ОТКЛОНЕНИЯ

DOI: 10.30890/2709-2313.2022-08-04-024

Вступ.

Сучасне життя, стосунки між людьми мають сьогодні стійку тенденцію до зростання напруженості. Констатуються стійкі негативні соціальні тенденції. Сучасна сім'я перебуває в глибокій кризі, що негативно позначається на вихованні дітей. Це зумовлює зростання кількості дітей, позбавлених батьківського піклування. Суспільне і родинне неблагополуччя зумовлює емоційну напруженість у дітей, їх соціальну незахищеність, виникнення відхилень у поведінці, навіть у дітей дошкільного віку.

Вивчення проблеми поведінкових відхилень у дітей, їх попередження і подолання здійснюється вітчизняними і зарубіжними дослідниками. Результати досліджень складають концептуальні наукові засади розуміння сутності поведінкових відхилень, етапів і механізмів їх виникнення у дітей різних вікових груп. Проте, сьогодні відсутні фундаментальні роботи щодо дітей дошкільного віку; дітей, які визначаються як нормативною, так і девіантною поведінкою та складають групи ризику; негативних проявів у поведінці дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку як початкового етапу у виникненні поведінкових відхилень. Малодослідженою залишається проблема недисциплінованості дітей старшого дошкільного віку – найбільш поширеним негативним поведінковим проявом в осіб даної вікової групи.

Залишаються гостроактуальними питання комплексного використання усіх аспектів профілактики у попередженні і подоланні саме недисциплінованості у дошкільників; врахування умов соціалізації дітей дошкільного віку за місцем проживання, відвідування ЗДО, організації дозвілля як основних сфер їхньої життєдіяльності; педагогічних умов оптимізації виховання дисциплінованості у старших дошкільників як важливої якості особистості, що демонструє рівень морально-емоційної вихованості дитини.

3.1. Визначення змісту провідних категорій

Аналіз психолого-педагогічних досліджень та словниково-довідникової літератури показав існування широкого масиву визначень і тлумачень понять, що забезпечують розуміння базових категорій означеної проблеми, а саме: *недисциплінованість, недисциплінована поведінка, корекція недисциплінованої поведінки.*

Серед наукових тлумачень поняття *недисциплінованість*, виявлено два

³ Authors: Pykhtina N

основні підходи. У межах першого підходу (переважно психологічні дослідження), недисциплінованість вивчається у роботах І.Булах, О.Кононко, та інших як феномен волі, вольової та довільної поведінки, риса особистості дошкільника [5; 13]. За оцінкою В.Соловйової, О.Смірної, довільна поведінка виявляється у здатності дитини свідомо керувати власними рухами, діями, поведінкою в цілому і досягати значущих цілей у різних специфічних видах діяльності й спілкуванні з дорослими й однолітками. Проявами довільної поведінки є виконання завдання за зразком, інструкцією, дотримання правил у іграх, взаєминах, дії за задумом. Вольова поведінка, як вища форма прояву довільної поведінки, пов'язана зі здатністю індивіда мобілізуватися, проявити вольове зусилля щодо поставленої мети. Означені дії співвідносяться з певним еталоном, образом прогностичної дії. Вона регулюється мозком, ВНД людини. [26; 27]. О.Кононко наголошує на тому, що вольові риси складають основу характеру, а їх виховання має розпочинатися з раннього дитинства [14]. Тож науковці в галузі психології визначають недисциплінованість як негативну морально-вольову якість особистості, яка виражається в невмінні або небажанні організувати власну поведінку відповідно до колективних чи суспільних вимог; як невідповідність між вимогами, що висуває суспільство до поведінки індивіда і діями індивіда у відповідь на висунуті вимоги.

У рамках другого підходу (переважно педагогічні дослідження), «недисциплінованість» аналізується і визначається науковцями, виходячи з особливостей поведінки дитини та її відповідності встановленим правилам. Недисциплінованість розглядають як вияв свідомого порушення загальновизнаних соціальних норм і правил поведінки, ігнорування дитиною вказівок, порад і прохань дорослих (В.Целуйко). Недисциплінованого розглядають як такого, що не притримується дисципліни, порушує визнаний порядок (Т.Ефремова) [20].

Енциклопедичний словник педагога представляє визначення, в якому інтегровано два вказані підходи. Воно тлумачить недисциплінованість як негативну морально-етичну якість особистості, що виражається у невизнанні та порушенні схвалених норм поведінки, як неслухняність, неухважність, втручання в особистісну свободу іншої людини, як недотримання дитиною норм організації її життєдіяльності та провокування до їх порушення інших дітей [20 с.13].

Тож науковці в галузі педагогіки і психології визначають недисциплінованість як інтегральну негативну соціально-моральну якість дошкільника, яка проявляється у невизнанні й порушенні прийнятих норм поведінки: неслухняності, неухважності, втручання у свободу іншої людини, провокуванні однолітків на порушення, недотримання норм розпорядку, забуваннях, ледарюванні та безглузких вчинках [20, с.17].

Сутність поняття «недисциплінована поведінка» визначаємо, виходячи з декількох інших, які складають його зміст, а саме: поведінка, відхилення у поведінці, недисциплінованість (Л.Славіна). Недисциплінована поведінка - поширена форма поведінкового відхилення у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, яка виникає як негативна соціально-моральна

якість дитини та проявляється у невизнанні й порушенні прийнятих норм поведінки, ігноруванні дитиною вказівок, порад і прохань дорослих [20; 21].

У визначенні поняття «*корекція недисциплінованої поведінки*» спираємось на тлумачення науковців (О.Кисла, І.Подласий) поняття *корекція* як систему педагогічних, психологічних, медичних заходів, спрямованих на послаблення і (або) подолання недисциплінованої поведінки у процесі виховання і розвитку дошкільників та *корекційна робота* як діяльність, що націлена на поліпшення процесів виховання, розвитку, соціалізації особистості дитини, послаблення та подолання недисциплінованої поведінки у дітей [10; 22].

Таким чином, узагальнюючи різноманітні позиції науковців щодо тлумачення поняття «*недисциплінованість*», представимо найбільш поширені у науковій, психолого-педагогічній літературі існуючі його визначення, а саме:

- як феномен волі, вольової та довільної поведінки;
- як негативна морально-вольова якість особистості, яка виражається в невмінні або небажанні організувати власну поведінку відповідно до колективних чи суспільних вимог; я
- к невідповідність між вимогами, що висуває суспільство до поведінки індивіда і діями індивіда у відповідь на висунуті вимоги;
- як недотримання дисципліни, порушення визнаного порядку; як інтегральна негативна соціально-моральна якість дошкільника, яка проявляється у невизнанні й порушенні прийнятих норм поведінки.

3.2. Психолого-педагогічні дослідження проблеми недисциплінованості дошкільників

Аналіз психолого-педагогічної літератури, на предмет досліджень проблеми недисциплінованості у дітей як найбільш поширеного вияву їх негативної поведінки, дозволив диференціювати існуючі наукові дослідження за декількома напрямками:

1. Дослідження недисциплінованості у дітей різних вікових груп:

- старших дошкільників (О. Байєр, С.Березка);
- молодших школярів (Л.Славіна, О. Шарапова);
- підлітків (В.Харченко) [21, с. 25].

2. Вивчення недисциплінованості як одного з критеріїв вияву різних форм поведінкових відхилень у дітей: негативних соціально-поведінкових стереотипів (К.Суятинова), негативних проявів у поведінці старших дошкільників (Н.Пихтіна), поведінкових проблем молодших школярів (В.Рахматісова, В.Целуйко), особистісних якостей важковиховуваних дітей (Н.Ричкова, Л.Славіна, Л.Морозов) [21, с. 25].

3. Дослідження різноманітних аспектів виховання й розвитку старших дошкільників, де *проблема недисциплінованості розглядається у контексті їх вивчення* (С.Петерина, І. Печенко, Т.Фасолько, О.Шишова,) [21, с. 26].

Дослідження першого напрямку. Науковці, вивчаючи психологічні особливості недисциплінованості дітей старшого дошкільного, молодшого

шкільного та підліткового віку (Г.Кузнецова, К.Харченко), досліджували осіб з афективною поведінкою та визначили причини недисциплінованості у дітей, а саме: недоліки в організації освітнього процесу, недостатнє врахування психологічних особливостей дітей, зокрема, їх націленості на самостійність і незалежність, незайнятість, розвиненість стійких пізнавальних інтересів, проблеми у спілкуванні дітей з педагогами, відсутність професійної етики у педагогічних працівників [16].

Науковці вивчали рівень розвитку основних моральних якостей та припускали існування і вплив низького рівня їх сформованості на виникнення недисциплінованості у дітей. Були визначені найбільш значущі особистісні якості у дітей цієї цільової групи, зокрема, відповідальність, почуття обов'язку, розвиненість пізнавальних інтересів, ініціативності, самостійності, критичності, дисциплінованості. Вони виділили п'ять рівнів розвитку вказаних морально-етичних якостей. Виявлено, що на самому низькому рівні розвитку у недисциплінованих дітей знаходяться такі особистісні якості як відповідальність, ініціативність, розвиток пізнавальних інтересів, самокритичність. Такі особистісні якості як критичність, рішучість, емпатійність мають низькі рівні розвитку. Виявлена залежність недисциплінованості з низьким рівнем сформованості моральних якостей особистості. Встановлено, що діти виявляють недисциплінованість не в усіх видах діяльності, а переважно там, де діяльність не має цілеспрямованої організації і мотиви якої не мають для дитини особистісної значущості.

Це надає підстави зробити висновок про актуальність морально-емоційного виховання як важливого напрямку у пропедевтиці недисциплінованості дітей.

Дослідження другого напрямку. Науковці (Г.Кузнецова, В.Харченко), досліджуючи прояви недисциплінованості у дітей, радять диференціювати її за категоріями відповідних проблем:

1) *Проблеми у сфері стосунків*: конфліктність стосунків з дорослими (батьками, педагогами) й однолітками, відсутність витримки, неповага до старших, що виражається у впертості, грубоощах, розв'язності;

2) *Недоліки у широті і спрямованості інтересів*: знижений інтерес до навчання, праці, суспільно-корисної діяльності, недоліки у сформованості позитивних інтересів (різні види творчої діяльності: спортивна, музична, образотворча) за наявності схильності до негативної поведінки (деструктивна поведінка: агресія, насилля, лайка, паління);

3) *Відхилення в емоційно-вольовій сфері*: ослаблена зосередженість уваги, неуважність, підвищена мимовільність пізнавальних та емоційних процесів, збудливість, агресивність, інтелектуальна пасивність. Характеристики досліджень вказаних напрямків взяті нами за основу для розробки критеріїв оцінки і показників вияву недисциплінованості у старших дошкільників [16].

В.Целуйко, визначаючи *недисциплінованість*, як свідоме порушення загально визнаних соціальних норм і правил поведінки, ігнорування прохань, порад, вказівок дорослих, в залежності від форм вияву і наслідків, що впливають на благополуччя інших людей, диференціює *недисциплінованість* за

двома видами: *злісну і незлісну* [30]. На його думку, *незлісну недисциплінованість* (ситуативні порушення дисципліни) зумовлюють неслухняність, бешкетництво, що є найбільшим поширеними у дошкільному та молодшому шкільному віці. *Злісна недисциплінованість* (постійні свідомі порушення дисципліни) є характерною для підлітків і її соціальна небезпека полягає у тому, що вона має не ситуативний, а стереотипний характер, що значно підвищує її масштаби і посилює дезорганізуючу роль. *Типовими причинами злісної недисциплінованості* є негативний вплив асоціального мікросередовища, пріоритет девіантних і делінквентних форм поведінки: незайнятість, бездоглядність, озлобленість. Тож дитяча недисциплінованість є своєрідною формою трансформації проблемної поведінки дитини у соціально небезпечні форми її вияву.

Дослідження третього напрямку. Серед наукових досліджень, що є дотичними до означеної нами проблеми недисциплінованості у дітей, ми проаналізували роботи Т.Фасолько, І Печенко, О.Шишова.

Т.Фасолько, досліджуючи проблему *виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку*, представила її у вигляді моральної норми та конкретизувала в правилах поведінки в ситуаціях морального змісту. Науковець сформулювала і перевірила педагогічні умови виховання такої поведінки. Вони, на нашу думку, є співзвучними з основними завданнями соціально-морального виховання і розвитку старших дошкільників, а саме: створення сприятливого психологічного клімату взаємин дітей і дорослих, у якому у дітей виникає потреба у стосунках морально ціннісної спрямованості; коли діти старшого дошкільного віку оволодівають прийомами осмислення норм, аналізу ситуацій морального змісту, планування і оцінювання вчинків, вміють передбачати можливі способи поведінки і її результати, і на цій основі приймають усвідомлені етичні рішення; якщо норма відповідальності втілюється в практику самостійно здійснюваних вчинків [28].

І.Печенко, О.Шишова розглядають дошкільний вік як сензитивний період для формування особистості дитини, набуття нею першого соціального досвіду, розвитку емоцій, почуттів, що є підґрунтям її соціального становлення. Тому, досліджуючи соціалізацію дітей напередодні їх вступу до школи, вважає, що соціалізація сприяє готовності дитини увійти в нову соціальну ситуацію розвитку, оскільки забезпечує внутрішню свободу вибору тієї чи іншої особистісної позиції, здатність свідомо програмувати власну поведінку і виражати ставлення до життєвих ситуацій. Оскільки основою соціалізації особистості є її соціальний досвід, засвоюючи який, дитина здійснює власний саморозвиток та самореалізацію, стає соціально компетентною, важливо знати і використовувати сутність та складники соціальної компетентності, яка є індикатором соціалізації особистості [34].

Таким чином, на основі аналізу психолого-педагогічної літератури, нами визначені основні напрямки досліджень дисциплінованості / недисциплінованості як важливих якостей особистості, що демонструють рівень морально-емоційної вихованості дитини. Представлена інформація може бути доцільною для наукових пошуків у дослідженні означеної та дотичних до

неї проблем виховання дітей 5 – 7-ми років в умовах соціально-педагогічних викликів сьогодення.

3.3. Види і чинники недисциплінованості у дошкільників

Науковці розглядають недисциплінованість як багатофакторний процес. Аналіз провідних факторів, що визначають типологію даного феномену за окресленими типами, дозволяє виділити *дві основні групи факторів*: соціальні (об'єктивні), *особистісні* (суб'єктивні), які взаємопов'язані, взаємодіють і взаємозумовлюють один одного. *В межах соціальних факторів*, що зумовлюють недисциплінованість найбільш дієвим є фактор родини, зокрема, неповної, з низьким рівнем педагогічної культури батьків, негативних сімейних стосунків, низького чи над забезпеченого матеріального становища сім'ї. Не менш важливим, на думку В.Чудновського, в межах дії соціальних факторів є фактор організації навчального процесу освітнього закладу, що об'єднує низку чинників, а саме: негуманний характер стосунків, що складаються в освітньому закладі, особливості індивідуального стилю діяльності педагога, особливості міжособистісних стосунків у дитячому колективі тощо [32].

В межах *особистісних факторів*, що зумовлюють недисциплінованість найбільш поширеним є фактор особистісних особливостей характеру, дієвість якого доведена вітчизняними і зарубіжними дослідженнями. На думку А.Морозова, особливості характеру (його акцентуації) можуть зумовлювати різноманітні невротичні реакції, неврози, що слугуватимуть розгортанню недисциплінованості у дітей. Акцентуації характеру у психотравмуючих ситуаціях здатні порушувати адаптацію і зумовлювати девіантну поведінку [17].

У психолого-педагогічній літературі представлені різноманітні класифікації недисциплінованості у дітей на основі критерію врахування специфіки чинників недисциплінованості (Т.Молодцова, Л.Славіна), Н. Пихтіна узагальнила існуючі класифікації та представила такі її *види*:

1) *патогенна недисциплінованість*, що виникає внаслідок порушень в діяльності нервової системи, хвороб головного мозку, порушень функціонування аналізаторів та вияву різноманітних фобій;

2) *психосоціальна недисциплінованість*, яку розглядають як наслідок статевовікових змін, акцентуацій характеру, недоліків у розвитку розумової та емоційно-вольової сфери;

3) *соціальна недисциплінованість*, яка проявляється у порушеннях морально-правових норм, асоціальних формах поведінки, деформації системи внутрішньої регуляції, референтних і ціннісних орієнтацій, соціальних установок [21, с.27].

За характером вияву, недисциплінованість розподіляють на: *відкриту (поведінкову)*, *приховану (глибинну)*. *Відкрита (поведінкова)* недисциплінованість є реакцією на відповідні недисциплінарно-зумовлюючі фактори. Вона є найбільш поширеною і, водночас, легкодіагностованою.

Прихована, як правило, пов'язана з внутрішньо особистісними й індивідуальними особливостями. Вона може досягати високої інтенсивності і переходити у поведінкову, ознаками чого є депресивні та афективні стани особи.

За характером виникнення розрізняють *первинну і вторинну недисциплінованість*, де первинна, як правило, є джерелом вторинної. Тому для реадaptaції важливо встановити джерело первинної недисциплінованості.

За тривалістю протікання недисциплінованість диференціюють на: ситуативну, тимчасову, стійку. Ситуативна, традиційно пов'язана нетривалими конфліктними ситуаціями. Тимчасовою вважають недисциплінованість, що зустрічається періодично за подібних умов, проте яка ще не набула стійкого характеру. Для стійкої характерними є тривалість і регулярність вияву [21, с.27].

Л.Славіна, вивчаючи причини недисциплінованості молодших школярів у контексті проблеми їх адаптації до шкільного навчання, радить диференціювати дітей, що виявляють недисциплінованість за двома групами:

1) діти, мотивами недисциплінованості яких є *неправильно сформовані мотиви поведінки, проблеми у стосунках*, що зумовили потужні емоційні переживання (афекти). Дану групу складають діти, недисциплінованість яких пов'язана з емоційно-афективними аспектами їх особистісного розвитку. Це особи, у яких виник конфлікт з оточуючими (батьками, педагогами, однолітками) через проблеми у стосунках. Для дітей цієї групи характерною є залежність їх поведінки від емоційних переживань, афектів, що виникають на основі ускладнень у стосунках.

2) діти, які *не вміють підпорядковувати власну поведінку існуючим нормам і правилам*, оскільки не знають їх або не вміють виконувати. Це діти з проблемами у довільності пізнавальної й емоційної сфери [21, с. 28].

Цікавою для нас є позиція С.Кривцової, А.Морозова щодо причин недисциплінованості у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, яку вони розглядають як різновид негативної поведінки. Науковці радять шукати причини недисциплінованості дітей вказаної цільової групи в глибинах психіки дитини, оскільки природа негативної поведінки дошкільника визначається, перш за все, його емоційними проблемами. Вони виділяють п'ять основних *причин недисциплінованості* у дітей, а саме:

1) *незабезпечення однієї з базових потреб дитини - потреби в увазі*, що є необхідною умовою нормального розвитку й емоційного благополуччя дитини. За оцінкою С.Кривцової, незабезпечення вказаної потреби буде зумовлювати пошук дитиною інших способів привернення до себе уваги дорослих, негативних способів, зокрема. Науковець розглядає недисциплінованість як негативний спосіб привернення дитиною до себе уваги дорослих.

2) *бажання дитини самоствердитись*, яке об'єктивно виникає у ситуаціях надмірних опіки і контролю з боку батьків. Виникає у кризові періоди психовікового розвитку трьох і семи років як протест-бунт, у підлітковому віці як типова опозиційна реакція поведінки дитини.

3) *реальні чи уявні образи дитини на дорослих*, в першу чергу батьків,

родичів (братів, сестер), які виникають у відповідь на психотравмуючі обставини та ситуації, що об'єктивно зменшують увагу дорослого до дитини (розлучення батьків, повторний шлюб батьків, народження ще однієї дитини в сім'ї тощо). Вони викликають у дитини глибокі *емоційні переживання*, які вона *маскує порушеннями поведінки і дисципліни*.

4) *втрата дитиною віри у власний успіх* через ускладнені стосунки з дорослими й однолітками, проблеми у навчанні, занижену самооцінку, оскільки, проблеми в одній сфері зумовлюють ускладнення в іншій. Науковці називають це *ефектом «зміщеного неблагополуччя»*, яке зумовлює вибір дитиною негативної моделі поведінки *через зневіру у власні сили та успіх*.

5) *незабезпеченість потреби у самоствердженні*, що як і потреби в увазі є важливою базовою потребою дитини. Якщо вона не забезпечується конструктивними способами, дитини буде шукати негативні способи самоствердження. Порушення дисципліни – одна з них [15; 17].

На думку науковців, типовими для дітей 5 – 7-ми років причинами недисциплінованості можуть бути *підвищений рівень активності й ініціативності дитини*, які не знайшли адекватних, суспільно прийнятних форм вияву, соціально схвалювальних форм поведінки, *викривлені розуміння і тлумачення дітьми окремих моральних категорій і норм*, як мужність, сміливість, рішучість, витривалість. У зв'язку з цим завдання дорослих (в першу чергу батьків) полягає у тому, щоб своєчасно пояснити дітям сутність означених морально-етичних категорій і норм задля вчасного їх оцінки і відокремлення від антиподів. Важлива роль у цьому належить вихованню у дітей амбівалентної до недисциплінованості якості – *дисциплінованості*, яку, не можна вдягти на дитину як наручники. Дисципліна – це те, що внутрішньо розвивається у дитини за допомогою доцільних, цілеспрямованих виховних зусиль батьків.

Таким чином, чинники детермінації недисциплінованості у дітей старшого дошкільного віку зумовлюють недисциплінованість у дітей означеної вікової групи переважно в межах двох основних груп факторів: соціальних (об'єктивних), особистісних (суб'єктивних), які взаємопов'язані, взаємодіють і взаємозумовлюють один одного.

3.4. Критерії оцінки і показники вияву недисциплінованості дошкільників

У розробці **критеріїв, показників і рівнів вияву недисциплінованості у дошкільників**, ми виходили з визначення поняття *«поведінка людини»* (О.Дуброва, М.Федорова) [8, с. 10; 29, с. 48.]; Спирались на висновки, зроблені у відповідному розділі монографії, щодо сутності та особливостей *негативних проявів у поведінці дітей, негативізмів, негативно поведінки*. Ми враховували інформацію щодо існуючих *класифікацій поведінкових відхилень* (класифікації О.Кислої, І.Подласого та інших) [10; 22].

Практичну цінність для нас склали класифікації відхилень у поведінці дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку (класифікації С.

Андрійчук, О.Шарапової) [1; 33].

Найбільш доцільною у визначенні компонентів, критеріїв і показників вияву недисциплінованості у дошкільників є класифікація О.Шарапової і розроблена нею цілісна система діагностування і корекції поведінки старших дошкільників, в межах якої увага зосереджується на мотивах їх поведінки, емоційно-вольових якостях, інтелектуальних якостях, моральних уявленнях, навичках культури спілкування, поведінки та діяльності [33].

В основу розробки критеріїв оцінки і показників вияву недисциплінованості у дошкільників було покладено дослідження в галузі вікової і педагогічної психології (Л.Божович, Л.Виготський) [4; 6] висновки науковців щодо психо-вікових особливостей старших дошкільників (О.Кононко) [14].

Для оцінки недисциплінованості у старших дошкільників нами визначені такі критерії: **відхилення в емоційно-вольовій сфері, вузькість кругозору, деструктивний характер взаємин з оточуючими.**

Критерії оцінки і показники вияву недисциплінованості у старших дошкільників представлені у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1. - Характеристика критеріїв оцінки і показників вияву недисциплінованості старших дошкільників

Критерії	Показники вияву
Відхилення в емоційно-вольовій сфері	А) Невміння контролювати свої емоції та настрої; Б) низький рівень розвитку саморегуляції, довільності емоційно-вольової сфери і поведінки; В) Емоційна несприйнятливність, незадоволеність кимось-чимось; Г) Неадекватне реагування на вимоги, звернення, вчинки оточуючих.
Вузькість кругозору	А) Недоліки у широті й спрямованості пізнавальних інтересів; Б) Байдуже ставлення до навчання, праці, спільної діяльності; В) Незначний обсяг уявлень і знань про самого себе, довкілля, соціальні норми поведінки; Г) Неадекватність картини світу й самооцінки.
Деструктивний характер взаємин з оточуючими	А) Неповага до дорослих, конфлікти з однолітками, невідомість домовитися, нездатність працювати в команді; Б) Невміння поступитися, визнати свої помилки; розв'язність; демонстративна, егоцентрична поведінка; В) Невміння вислухати співрозмовника, спокійно відстояти власну думку; Г) Відсутність турботи про інших; грубість, посягання на свободу інших, прояви насилля.

Показники вияву недисциплінованості за критерієм «Відхилення в емоційно-вольовій сфері» дозволяють визначити у старших дошкільників, що проявляють недисциплінованість, негативні емоційні переживання у відповідь на несприятливі соціально-психологічні ситуації; володіння соціально неприйнятими способами вираження емоцій; ставлення до труднощів і перешкод; ставлення до себе та інших, здатність оцінювати власну поведінку; вміння володіти собою в нестандартних ситуаціях; орієнтацію в морально-етичних категоріях: добро, зло; здатність до оцінки моральності, етичності, делікатності поведінки щодо себе та інших; здатність оцінювати наслідки власних вчинків, поведінки інших.

Показники вияву недисциплінованості за критерієм «Вузькість кругозору» дозволяють визначити у старших дошкільників, що проявляють недисциплінованість, рівень розвитку основних пізнавальних психічних процесів – уваги, уяви, пам'яті, мислення, їх відповідність віковій нормі; володіння прийомами аналізу та самоаналізу; розвиненість розумових якостей (кмітливості, критичності); знання про поведінкову норму, поведінкові відхилення, позитивну і негативну поведінку; обізнаність у правильності, конструктивності власної поведінки; обізнаність у правильності, конструктивності поведінки інших; сформованість уявлень про позитивну і негативну поведінку; розуміння наслідків власної негативної поведінки, негативної поведінки інших.

Показники вияву недисциплінованості за критерієм «Деструктивний характер взаємин з оточуючими» дозволяють визначити у старших дошкільників, що проявляють недисциплінованість, відношення до себе, інших людей, ставлення до труднощів і перешкод; здатність оцінювати власну поведінку та поведінку інших; ставлення до критики з боку інших; вміння володіти собою в нестандартних ситуаціях, деструктивність у виявленні своїх почуттів у процесі спілкування.

Визначені й охарактеризовані нами критерії оцінки і показники вияву недисциплінованості у старших дошкільників можуть бути використані у практичному визначенні типів недисциплінованості у старших дошкільників.

3.5. Компонентна структура недисциплінованості старших дошкільників

Спираючись на висновки науковців щодо структури культури поведінки старших дошкільників (М.Федорова), поведінкових відхилень у дітей молодшого шкільного віку (Л.Славина), негативних проявів у поведінці старших дошкільників (Н.Пихтіна), соціалізації дошкільників як інтегрального критерію вихованості у них конструктивної поведінки (К.Суятинова), зазначаємо, що у структурному аспекті недисциплінованість як різновид негативної поведінки у дітей дошкільного віку є системним негативним утворенням, який включає в себе такі компоненти: **емоційно-ціннісний, когнітивний, поведінковий**. Їх сформованість може вивчатися за відповідними критеріями оцінки і показниками вияву.

Підставою для вибору **емоційно-ціннісного компоненту**, є врахування висновків науковців (О.Запорожця, О.Кононко) [9; 12] щодо провідної ролі емоційної сфери дитини у її психічному розвитку в період дошкільного дитинства; щодо емоційної децентрації старших дошкільників (Л.Виготський, Л.Божович та ін.) [4; 6] як вміння відчувати емоційний стан іншої людини, здатності дитини поводитися адекватно ситуації, що склалася. Різноманітні переживання дитини, у яких виявляється її ставлення до себе та оточуючого світу, відображаються в її емоціях і почуттях. Життєво важливі об'єкти і події набувають для дитини важливого значення, стають для неї цінними та мотивують до соціальної активності.

Вибір **когнітивного компоненту** зумовлений висновками науковців (О.Запорожець) про те, що у старшому дошкільному віці головною психічною функцією стає пам'ять, що визначає особливості протікання інших психічних процесів та забезпечує інтеріоризацію соціальних цінностей і моральних критеріїв у потреби дитини, зумовлює виникнення «внутрішніх етичних інстанцій», що активізують уявлення дитини про добре і погано, про форми соціальної поведінки, визначають вчинки дитини та характер її взаємодії з оточуючими [9].

Когнітивний компонент визначає міру поінформованості дитини про суть, прояви та деструктивну роль негативної поведінки, її вплив на людські взаємостосунки; знання про критерії та показники сформованості позитивної і негативної поведінки у дошкільників, чинники, що їх зумовлюють; про засоби і форми виховання соціально схвалюваних та прийнятних форм поведінки; про власні особистісні якості, які уможливають або гальмують виникнення у дошкільників негативної поведінки; про важливість оволодіння уміннями попереджувати виникнення негативної поведінки, конструктивно розв'язувати конфлікти.

Вибір **поведінкового компоненту** зумовлений висновками науковців (Л. Божович, Л.Виготський) щодо взаємозв'язку морально-емоційної й інтелектуальної сфери з поведінковою сферою дошкільника, впливу недоліків виховання на подальший розвиток особистості дитини [4; 6]. Поведінковий компонент дозволяє скласти уявлення про соціалізованість та соціально-комунікативну компетентність дитини, сформованість у неї відповідних умінь та навичок життєдіяльності у соціальному середовищі, актуалізацію конструктивного досвіду в соціально-значущій діяльності, відповідність поведінки соціальним нормам.

3.6. Характеристика типів недисциплінованості дошкільників

Спираючись на результати наукових досліджень, близьких до заявленої проблеми, орієнтуючись на визначені вище критерії і компоненти недисциплінованості, розробнику наукової теми належить розробити її типологію. Маючи справу з порушеннями поведінки, варто характеризувати дітей не за рівнями сформованості в них недисциплінованості, а саме за

типами. Це дозволить уникнути необхідності описувати представників «високого рівня» в контексті негативних проявів поведінки, а представників «низького рівня» - позитивних.

Важливо підкреслити: низькі показники сформованості недисциплінованості засвідчують переважання у дитини дошкільного віку прагнення дотримуватися моральних правил та соціальних норм поведінки, її схильність поводитися дисципліновано. Високі показники сформованості недисциплінованості засвідчуються розбалансованою, неорганізованою, неконтрольованою й нерегульованою поведінкою дошкільника .

Беручи до уваги частоту та характер порушень дошкільниками поведінки, доцільно виділити принаймні три основні типи недисциплінованості дошкільників *неумисно - ситуативний, умисно - деструктивний, залежно - наслідувальний*. Дошкільники першого типу припускаються порушень рідко, неумисно, частіше дотримуються норм, поведуться *самостійно і впевнено*; віднесені до другого типу діти свідомо порушують дисципліну, привертають до себе увагу, претендують на лідерство, проявляють *самовпевненість*; діти, що увійшли до третього типу – легко піддаються впливу авторитетних однолітків, беззаперечно виконують їхні вимоги, поведуться *невпевнено*. Нижче деталізовано особливості поведінки дошкільників кожного з означених вище типів недисциплінованості.

Дітей *неумисно-ситуативного* типу недисциплінованості характеризують такі прояви:

- переважає впевнена і конструктивна поведінка; прагне дотримуватися норм і правил;
- неумисні порушення поведінки поодинокі, ситуативні, супроводжуються докорами сумління;
- визнає свої помилки, намагається їх виправити і не повторювати;
- характеризується критичною самооцінкою та адекватною реакцією на зауваження дорослих;
- вирізняється оптимістичним самопочуттям, емоційною врівноваженістю, умінням позитивно впливати на свій настрій, стан, дії, поведінку;
- володіє необхідною системою знань про моральні норми, межі припустимої поведінки, соціальні оцінки;
- може протистояти порушенням норм поведінки іншими дітьми;
- налагоджує конструктивну взаємодію, розв'язує конфлікти переважно у мирний спосіб.

Типовими проявами поведінки дітей дошкільного віку, які увійшли до складу *умисно-деструктивного* типу недисциплінованості, виступають:

- прагнення привернути до себе увагу, продемонструвати іншим свої можливості, проявити лідерські здібності
- самовпевнена поведінка, прояви егоїзму та егоцентризму;
- намагання вплинути на інших, збурити їх, спровокувати на порушення дисципліни;

- свідомі й часті порушення дисципліни, небажання підкоритися доцільним вимогам і правилам;
- емоційно неврівноважені, імпульсивні, поведінка залежить від стану й настрою;
- важко адаптується до нових умов життя, налагоджує взаємодію;
- самооцінка неадекватна, завищена; критичність переважає над самокритичністю;
- не визнає своїх помилок, звинувачує інших у негативних наслідках;
- часто конфліктує, не здатний до компромісів, вдається до погроз, агресії, фізичного тиску.

Дошкільники *залежно-наслідувального типу* недисциплінованості характеризуються такими особливостями:

- вирізняється несамостійною, залежною поведінкою; розраховує на допомогу ззовні;
- легко підкоряється сильнішим та успішнішим за себе, охоче виконує їхні вказівки і доручення;
- нездатний ризикувати, прагнуть уникнути неуспіху, можливих покарань;
- посідає низький соціальний статус в групі;
- невпевнений у собі, характеризується заниженою самооцінкою, низькими очікуваннями й домаганнями;
- прагне уникнути конфліктів, залишитися осторонь; підбурений іншими, може стати агресивним, поводитись войовничо;
- імпульсивний, нездатний до саморегуляції і самоконтролю;
- легко відтворює негативні зразки поведінки авторитетних дітей.

Детальніше прояви недисциплінованості представників усіх трьох типів подано у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2 - Якісна характеристика та кількісний розподіл дошкільників за типами недисциплінованості

<i>Типи</i>	<i>Характеристика проявів кожного</i>	<i>Кількісний розподіл (у %)</i>
НЕУМИСНО - СИТУАТИВНИЙ	Переважає позитивний, емоційний стан, життєрадісне самопочуття, бадьорий настрій. Характеризується емоційною сприйнятливостю та чуйністю, поводитьсь здебільшого врівноважено. Ставиться з довірою до світу, щирий у стосунках з товаришами, добре налагоджує з ними взаємодію, узгоджує свої дії, домовляється, поступається, аргументує і відстоює правоту. Подекуди виявляє незадоволеність неуспіхом, програшем, неурою до себе авторитетних	

	<p>людей; може надміру емоційно зреагувати на складні ситуації, вчинки окремих дітей. Знає основні моральні норми і правила, усвідомлює їх значущість, намагається їх дотримуватися. Зрідка неумисно, «незлісно» порушує дисципліну, визнає свою неправоту, вибачається, намагається виправити ситуацію. Засмучується внаслідок непорозумінь та порушень дисципліни (власних та однолітків). Володіє адекватною самооцінкою, поводить себе впевнено, діє конструктивно, незалежно й автономно, вдається до допомоги лише у разі об'єктивної необхідності. Здебільшого відкритий, доброзичливий, миролюбний, намагається не конфліктувати, вирішувати непорозуміння у мирний спосіб, вдаватися до компромісів. Добре організований, контролює та регулює свою поведінку та емоції; завжди доводить розпочате до кінця. <i>Навколишній світ сприймає як простір для пізнання та самореалізації.</i></p>	
<p style="text-align: center;">УМИСНО – ДЕСТРУКТИВНИЙ</p>	<p>Переважають нестійкий емоційний стан, плинний настрій, недовірливе ставлення до людей. За високої емоційної вразливості недостатньо чуйний, доброзичливий, співчутливий до інших. Часто перебуває на самоті. Схильний до депресії, суму, пригніченості. Легко сердиться, виходить з рівноваги. Проявляє індивідуалізм, егоцентризм, егоїзм, демонстративну поведінку. У будь-який спосіб намагається привернути до себе увагу значущих людей, прагне бути лідером, командувати іншими, підкоряти собі, наполягати на покорі. Домагається успіху, перемоги, виграшу за будь-яку ціну, може вдатися до хитрощів, брехні, несправедливих звинувачень. В разі програшу дратується, виявляє агресію, бурливо виражає своє незадоволення. Володіє знаннями найважливіших моральних норм і соціальних обмежень. Водночас свідомо і часто порушує дисципліну, з інтересом спостерігає за наслідками своєї недисциплінованої поведінки. Вирізняється завищеною самооцінкою, домаганнями, очікуваннями, самовпевненістю. Вельми складно пристосовується до нових умов</p>	

	<p>життя і налагоджує контакти з однолітками. Надає перевагу діловому, а не особистісному спілкуванню. Прагне перекласти відповідальність за когось-щось на інших. <i>Навколишній світ сприймає як поле битви й змагання.</i></p>	
<p>ЗАЛЕЖНО - НАСЛІДУВАЛЬНИЙ</p>	<p>Переважає негативний емоційний стан, песимістичне світосприйняття. Характеризується залежною поведінкою, недовірливим ставленням до власних можливостей та оточуючих людей. Очікує здебільшого не схвалення, а зауважень, докорів, неприємностей, можливих покарань. Прагне не стільки досягти успіху, кільки уникнути неуспіху. До програшу ставиться як до звичної норми, виграшу дивується. Дії не впевнені, легко звертається за допомогою до дорослих та однолітків.. Знання правил і норм схематичні, поверхневі. Намагається поводитися тихо, залишатись осторонь усіляких проблем, не братися за складне, не ризикувати. Легко підкоряється сильнішим, вправнішим, авторитетнішим за себе; із задоволенням виконує їхні доручення і вказівки, наслідує як позитивні, так і негативні дії і вчинки. Підбурений однолітками, може бути некерованим, розгальмованим, надміру емоційно збудженим. Самооцінка неадекватна, занижена, домагання й очікування низькі. Поводиться здебільшого відчужено, спілкується з вузьким колом однолітків, часто виступає у ролі «особи на побігеньках» в авторитетних дітей. Спілкування з подібними собі дітьми може супроводжуватися сварками, конфліктами, непоступливістю. <i>Навколишній світ сприймає як простір, що лякає, може бути небезпечним.</i></p>	

3.7. Методи діагностики недисциплінованості дошкільників

Розробляючи комплексну методіку дослідження недисциплінованості дошкільників, доцільно орієнтуватися на виділені вище критерії і пов'язані з ними компоненти. Нижче схарактеризовано окремі методи вивчення недисциплінованості у дошкільників за означеними вище компонентами, критеріями і показниками вияву.

Методи вивчення емоційно – ціннісного компоненту недисциплінованості мають спрямовуватися на визначення особливостей розвитку у дітей дошкільного віку характеру переживань з приводу власної дисциплінованості / недисциплінованості, ставлення до неї авторитетних для них людей, а також елементарної системи ціннісних орієнтацій дошкільників як морально-етичного підґрунтя для виховання у них дисциплінованості.

Проективна методика «Сходинки» (Л. Головей, О. Рибалко) [7]. Методика адаптована нами до завдань дослідження недисциплінованості дошкільників.

Мета: з'ясувати особливості розвитку у досліджуваних уміння оцінити дотримання / порушення ними моральних правил і соціальних норм поведінки.

Матеріал: дидактичне полотно із зображенням сходинок.

Інструкція до виконання: «Уявіть ситуацію: вихователь просить вас залишатися спокійними, зосередженими на виконанні завдання, не галасувати, не заважати іншим поки він на хвилину вийде з кімнати . Різні діти повели себе по-різному. Оцініть себе самі, скориставшись сходинкою. Той, хто успішно впорався і поведився дисципліновано, може поставити себе на вищу сходинку, хто повівся дещо гірше – на одну з середніх сходинок, в хто не впорався із завданням, відволікався, заважав одноліткам – на найнижчу. На яку б сходинку ти себе поставив? На верхню? На нижню? Чому?». Дорослий пропонує дошкільникам пригадати близько 5 ситуацій, в яких вони поводитися дисципліновано або недисципліновано

Методичний коментар: При виконанні дітьми цього завдання звертати увагу на адекватність їхніх самооцінок. Щоб оцінка вийшла більш об'єктивною здобуті результати порівнювали з результатами анкетування педагогів і батьків.

Обробка результатів: За кожен вищу сходинку отримують по 1 балу.

Інтерпретація даних:

- 4–5 – високий ступінь довіри власній здатності поводитися дисципліновано;
- 2–3 – середній ступінь довіри власній здатності поводитися дисципліновано
- 0–1 – низький ступінь довіри власній здатності поводитися дисципліновано[18].

Діагностична методика «Оціни свої якості». Пропонуємо авторський варіант методики, спрямованої на з'ясування ставлення дошкільників до дисциплінованості / недисциплінованості як важливої соціально-моральної якості. Експериментатор (педагог) перераховує сім якостей особистості: *самостійність, ввічливість, сміливість, дисциплінованість, слухняність, акуратність, доброзичливість* і пропонує кожній дитині визначити,

- три з них, які вона вважає найважливішими, за які себе поважає;
- три – менш важливих.

Методика проводиться індивідуально. Дитина має обґрунтувати своє рішення, навести приклади з власного життя, де вона виявляє важливі для себе якості.

Методи вивчення когнітивного компоненту недисциплінованості застосовують з метою визначення адекватності, широти й аргументованості знань дошкільників про дисциплінованість, її основні прояви, ролі в житті, впливу недисциплінованості на взаємодію з дорослими і однолітками доцільно провести цикл бесід та застосувати метод незакінчених речень.

Діагностичні бесіди з дошкільниками. Доцільним буде проведення двох тематичних бесід: одна має спрямовуватися на визначення особливостей уявлень дошкільників про зміст і роль дисциплінованості / недисциплінованості, а друга – на визначення характеру самооцінних суджень дітей щодо цих якостей.

Діагностична бесіда 1. «Дисциплінованість – недисциплінованість»

Пропонується для використання авторський варіант проведення бесіди. Проводиться індивідуально з кожною дитиною. Експериментатор (педагог) не має права нічого дитині пояснювати, уточнювати. Він може лише повторити запитання. Перелік запитань:

1. Що таке дисциплінованість?
2. Для чого вона потрібна?
3. Як ти впізнаєш дисципліновану людину?
4. Що таке недисциплінованість?
5. Як вона впливає на взаємини з дорослими та однолітками?
6. Як ти впізнаєш недисципліновану людину?
7. Що необхідно зробити, щоб бути дисциплінованим?

У протоколах фотографічно фіксуються відповіді дошкільників, їх емоційне забарвлення.

Діагностична бесіда 2. «Я – дисциплінований / недисциплінований»

Пропонується авторський варіант організації бесіди, спрямований на з'ясування здатності досліджуваних старшого дошкільного віку оцінити свою здатність дотримуватися правил, самостійно себе організувати, діяти зосереджено й відповідально. Проводиться індивідуально. Нижче подано перелік запитань бесіди:

1. Ти вважаєш себе:
  - дисциплінованою людиною;
  - не дуже дисциплінованою;
  - недисциплінованою.
2. За прояви дисциплінованості вихователі і батьки тебе схвалюють:
  - завжди;
  - часто;
  - час-від-часу;
  - рідко;
  - ніколи не схвалюють

3. За прояви недисциплінованості вихователі і батьки роблять тобі зауваження:

- завжди;
- часто;

- час-від-часу;
  - рідко;
  - ніколи не роблять.
4. Чого тобі не вистачає для того, щоб бути дисциплінованою (ним)?
  5. Для чого тобі бути дисциплінованим?
  6. Що ти цінуєш у своїх друзях найбільше?
  7. Що найбільше в тобі цінують:
- батьки;
  - вихователі;
  - друзі?

Відповіді на запитання бесід з дошкільниками можуть доповнюватися даними методу незакінчених речень.

Метод незакінчених речень широко застосовується у психолого-педагогічних дослідженнях. Ми адаптували його до завдань практичного вивчення дисциплінованості / недисциплінованості у дошкільників. Нижче наведено орієнтовний перелік розпочатих експериментатором (педагогом) речень, які дошкільники мають завершити. Проводиться індивідуально з кожною дитиною. Важливо, щоб дорослий нічого їй не пояснював, не підказував, не наводив приклади.

Перелік розпочатих речень:

1. Я вважаю дисциплінованість .....
2. Діяти за правилами для мене .....
3. Коли вихователь виходить з групи, я ,,.....
4. Якщо мама просить мене прибрати за собою, я .....
5. Коли мене сварять, я ,,.....
6. Коли мене схвалюють, я .....
7. Щоб бути дисциплінованим, мені не вистачає .....

Методи вивчення поведінкового компоненту недисциплінованості дошкільників

Основними методами дослідження недисциплінованості виступають спостереження за його проявами у різних життєвих ситуаціях. За кожною дитиною необхідно провести принаймні по 5 сеансів спостережень. У протоколах спостережень слід зафіксувати:

1. *Типову поведінку дошкільника в ситуаціях:*

- морального конфлікту з однолітками;
- програву у грі;
- зіткненні з труднощами в діяльності;
- вибору між грою і обов'язком;
- перебування без контролю дорослого.

2. *Здатність / нездатність самостійно контролювати і регулювати власну поведінку;*

3. *Готовність виконувати елементарні обов'язки без нагадування дорослого;*

4. Уміння бути зосередженим і доводити розпочате до кінця.
5. Характер ставлення до вимог і правил:
  - відповідальне; недостатньо відповідальне;
  - безвідповідальне.
6. Вміння визнавати свої помилки, самостійно виправляти їх.
7. Прагнення бути хорошим в очах авторитетних людей.

Комплекс запропонованих методів вивчення особливостей розвитку емоційно-ціннісного, когнітивного та поведінкового компонентів дозволяє визначити рівні сформованості у дошкільників недисциплінованості та окреслити шляхи її трансформації у дисциплінованість.

Розуміння сутності, форм вияву та чинників детермінації недисциплінованості у дошкільників складе необхідне психолого-педагогічне підґрунтя для запобігання і корекції вказаного негативного поведінкового прояву. Важливим у цьому може стати визначення і обґрунтування педагогічних умов оптимізації виховного процесу, розробка ефективної методики виховання у дітей старшого дошкільного віку дисциплінованості як однієї з важливих соціально-моральних та вольових якостей особистості.

Висновки.

Таким чином, ми узагальнили психолого-педагогічні дослідження проблеми недисциплінованості як одного з найбільш поширених негативних проявів у поведінці старших дошкільників та виявили існування низки *визначень сутності понять вказаного феномену*, а саме: як феномен волі, вольової та довільної поведінки; як негативна морально-вольова якість особистості, яка виражається в невмінні або небажанні організувати власну поведінку відповідно до колективних чи суспільних вимог; як невідповідність між вимогами, що висуває суспільство до поведінки індивіда і діями індивіда у відповідь на висунуті вимоги; як недотримання дисципліни, порушення визнаного порядку; як інтегральна негативна соціально-моральна якість дошкільника, яка проявляється у невизнанні й порушенні прийнятих норм поведінки.

Проаналізували вітчизняний і зарубіжний науковий доробок на предмет дослідження означеного поведінкового відхилення та встановили існування *окремих напрямків його досліджень в педагогіці і психології*, а саме: дослідження недисциплінованості у дітей різних вікових груп; вивчення недисциплінованості як одного з критеріїв вияву різних форм поведінкових відхилень у дітей; дослідження різноманітних аспектів виховання й розвитку старших дошкільників, де проблема недисциплінованості розглядається у контексті їх вивчення.

Виявили найбільш поширені *форми вияву недисциплінованості у старших дошкільників*, які диференціюють за категоріями відповідних проблем: у сфері стосунків, у широті і спрямованості інтересів, відхилень в емоційно-вольовій сфері тощо.

Встановили, що *чинники детермінації недисциплінованості* у дітей старшого дошкільного віку зумовлюють недисциплінованість у дітей означеної вікової групи переважно в межах *двох основних груп факторів*: соціальних (об'єктивних), *особистісних* (суб'єктивних, які взаємопов'язані, взаємодіють і взаємозумовлюють один одного.

Обґрунтували *компоненти, критерії оцінки та показники вияву* недисциплінованості у старших дошкільників. Зібрали діагностичний інструментарій для вивчення недисциплінованості дітей дошкільного віку за окресленими компонентами та сформулювали рекомендації до його застосування.